

ТЕОРІЯ ЛАНДШАФТОЗНАВСТВА

УДК 911

DOI: 10.31652/2786-5665-2022-1-6-16

Денисик Г.І.

доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії.

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Україна.

grygden@ukr.net

ORCID: 0000-0002-0941-9217

Чиж О.П.

кандидат географічних наук, доцент кафедри географії.

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Україна.

orchyzh@gmail.com

ORCID: 0000-0001-6422-3252

Канський В.С.

кандидат географічних наук, доцент кафедри географії.

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, Україна.

vkanskyu@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0761-5043

ВІДРОДЖЕННЯ ЛАНДШАФТОЗНАВСТВА В УКРАЇНІ

Розглянуто сучасний стан та обґрунтовано можливі шляхи активізації розвитку українського ландшафтознавства; зазначено, що зародження й активний розвиток ландшафтознавства в Україні відбувався у 50-70-х роках ХХ ст., який наприкінці ХХ ст. та першому десятиріччі ХХІ ст. призвів до виокремлення у його структурі нових ландшафтознавчих напрямів досліджень – геофізики й геохімії ландшафтів, історичного й антропогенного ландшафтознавства, ландшафтної екології та ін. Однак, з початку ХХІ ст. ландшафтознавство в Україні почало поступово занепадати, що й актуалізує проблему пошуків сучасних напрямів його відродження. Метою дослідження є розгляд сучасного проблемного стану та обґрунтування можливих перспективних напрямів розвитку українського ландшафтознавства, що призведуть до його відродження у першій половині ХХІ ст. У процесі дослідження використано історико-ландшафтознавчий та порівняльний підходи, принципи історизму, взаємного зв'язку, розвитку та об'єктивності; методи – ландшафтознавчого аналізу і синтезу, теоретичного узагальнення та систематизації фактів. Із зазначених нових напрямів ландшафтознавчих досліджень на початку ХХІ ст. в Україні розвиваються лише антропогенне ландшафтознавство й ландшафтна екологія. Уповільнений розвиток ландшафтознавства уже відобразився на вирішенні важливих державних завдань, зокрема розбудові національної екологічної мережі, формуванні заповідного фонду, розробці різних проектів і програм раціонального природокористування. У зв'язку з цим обґрунтовано необхідність відродження ландшафтознавства, суттєвого оновлення його теоретичних засад та запропоновано пріоритетні напрями подальших ландшафтознавчих досліджень. Показано, що цей процес необхідно розпочинати із освітянського простору.

Ключові слова: українське ландшафтознавство, сучасний стан, відродження, напрями ландшафтознавчих досліджень, раціональне природокористування, перспективи розвитку.

Denysyk Hr.I., Chyzh O.P., Kanskyu V.S. REVIVAL OF LANDSCAPE SCIENCE IN UKRAINE

The current state is considered and possible ways of intensifying the development of Ukrainian landscape science are substantiated; It is noted that the origin and active development of landscape science in Ukraine took place in the 50-70s of the twentieth century, which in the late twentieth century. and the first decade of the XXI century. led to the separation in its structure of new landscape research areas – geophysics and geochemistry of landscapes, historical and anthropogenic landscape science, landscape ecology and others. However, since the beginning of the XXI century. Landscape studies in Ukraine began to decline gradually, which actualizes the problem of searching for modern directions of its revival. Landscape scientists of Ukraine in monographs and individual articles paid attention only to the development of Ukrainian landscape studies in the past and, in part, its current state. Existing problems and possible ways to revive landscape science in Ukraine have not been considered. The purpose of the study is to consider the current problem situation and substantiate possible promising areas of development of

Ukrainian landscape science, which will lead to its revival in the first half of the XXI century. The research used historical-landscape and comparative approaches, the principles of historicism, interconnection, development and objectivity; methods - landscape analysis and synthesis, theoretical generalization and systematization of facts. The use of these approaches, principles and research methods makes it possible to note that the socio-economic transformations in Ukraine in the late twentieth - early twenty-first century. have so far had a negative impact on the development of landscape science and landscape research. Of these new areas of landscape research in the early XXI century. only anthropogenic landscape science and landscape ecology are developing in Ukraine. The slow development of landscape science has already been reflected in the solution of important state tasks, in particular the development of the national ecological network, the formation of a reserve fund, the development of various projects and programs of environmental management. In this regard, the need for the revival of landscape science, a significant update of its theoretical foundations and proposed priority areas for further landscape research. It is shown that this process must begin with the educational space; attention is drawn to the clear demarcation in higher education institutions of closely interrelated natural and landscape geographies. Among the directions of landscape research the following are singled out and substantiated: knowledge of paradyamic and paragenetic interrelations between landscape complexes of both natural and already selected and partially studied classes of anthropogenic landscapes; consideration of the processes of interaction of landscape-engineering and landscape-technogenic systems with the environment, especially in the space-time aspect; study of vertical and height differentiation of anthropogenic landscapes and the dynamic processes caused by them; knowledge of the development and functioning of microfocal processes in the structure of anthropogenic landscapes; study of the specifics of derived processes in anthropogenic landscapes; knowledge of the symmetry and asymmetry of landscapes and related phenomena of their development; identification and research of unique and original anthropogenic objects and territories; consideration of possibilities and proof of necessity of use of landscape design in the course of development of projects of development, reorganization and the further rational use of modern, mainly anthropogenic landscapes of Ukraine, etc.

Attention is drawn to the fact that the revival of landscape science in Ukraine is not only the preservation of original science, but also the opportunity now and in the future to use the results of landscape research in the development of local, regional and national projects and programs.

Key words: Ukrainian landscape science, current state, revival, directions of landscape research, rational nature management, prospects of development.

Наявність проблеми. Розвиток будь – якої науки відбувається нерівномірно. Особливо це стосується «молодих» наук, до яких відноситься й ландшафтознавство. В Україні ландшафтознавство започатковано в 50-60 роках й активно розвивалося в 70-х - на початку 90-х років ХХ ст. У цей період виокремились й нові напрями ландшафтознавчих досліджень, які поступово почали переростати в окремі науки: геофізика й геохімія ландшафтів, історичне, етнокультурне й антропогенне ландшафтознавство, ландшафтна екологія, меліоративне ландшафтознавство та інші. Однак, уже наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. через різноманітні негаразди в Україні із зазначених напрямів розвитку ландшафтознавства продовжували функціонувати ландшафтна екологія, яка поступово втрачає свої позиції та антропогенне ландшафтознавство дещо підсилене етнокультурним та конструктивним ландшафтозна-

вством. Польові стаціонари й напівстаціонари занепали або й зовсім перестали функціонувати, майже не ведуться польові ландшафтознавчі вишукування, на що особливо вплинула пандемія Covid – 19. Ландшафтознавство як наука частково втратило свою значимість у соціально-економічному розвитку України. Це явище тимчасове, негаразди завершаться, почнеться відродження економіки, що призведе до активного розвитку майже всіх наук. До відродження на удосконалених наукових закладах має бути готове й ландшафтознавство. Відродження ландшафтознавства проходитиме поступово, на це потрібен час. Це складний процес і розпочинати його необхідно зараз, на початку ХХІ ст.

Аналіз попередніх досліджень. У порівнянні з географією, історія та проблеми розвитку ландшафтознавства в Україні тривалий час були висвітлені значно слабше. Навіть в окре-

мих фундаментальних монографічних виданнях [2, 4, 12, 14, 15], де розглядаються ландшафти України – лише невеликі за обсягом довідки. Не приділяли достатньої уваги історії розвитку ландшафтознавства і під час проведення відповідних наукових конференцій (1996, 1999, 2000, 2004, 2010, 2013), хоча окремі статті стосовно розвитку ландшафтознавчих досліджень в Україні були опубліковані К.І. Геренчуком, О.М. Мариничем, П.Г. Шищенком, С.І. Кукурудзою, С.В. Міхелі та ін. Лише у другому десятиріччі XXI ст. С.В. Міхелі видав монографію «Українське ландшафтознавство: витoki, становлення, сучасний стан» [13], де представлена цілісна концепція процесу становлення і розвитку ландшафтознавства та здійснено проблемно-хронологічний аналіз еволюції ландшафтознавчих ідей в Україні. Серед інших наявних сучасних досліджень стосовно розвитку ландшафтознавства в Україні більше уваги приділено історії становлення антропогенного ландшафтознавства [7,8]. Однак, в опублікованих упродовж другої половини XX – початку XXI сторіч наукових працях, присвячених історії становлення ландшафтознавства в Україні, не розглядаються проблеми та перспективні напрями його розвитку у майбутньому. Немає відповідного розділу і в узагальнюючій монографії С.В. Міхелі [13]. В окремих статтях лише частково висвітлені перспективи розвитку антропогенного ландшафтознавства в Україні [5,7].

Мета – розглянути проблемні питання та обґрунтувати можливі перспективні напрями розвитку ландшафтознавства в Україні, що призведуть до його поступового відродження у наступні десятиріччя першої половини XXI ст.

Результати дослідження. Серед природничих наук ландшафтознавство наймолодше. В Україні його активний розвиток розпочався з 50-60-х років XX ст. В історії розвитку ланд-

шафтознавства то був цікавий проміжок часу. Достатньо зауважити, що лише за період з 1955 по 1963 роки проведено шість всесоюзних нарад, на яких завжди було багато учасників. Перша нарада відбулася у 1955 р. у Ленінграді, друга у 1950 р. у Львові, остання – одинадцята – у 1993 р. у Вінниці. Використовуючи теоретичні надбання ландшафтознавства у цей період почали активно розвиватись геохімія і геофізика ландшафтів, меліоративне ландшафтознавство, а трохи пізніше, починаючи з 70-80-х років XX ст. – історичне ландшафтознавство, ландшафтна екологія і антропогенне ландшафтознавство. Наприкінці XX ст. – початку XXI ст. із зазначених нових ландшафтознавчих напрямів в Україні залишились і продовжили активно розвиватись ландшафтна екологія [1,13] та антропогенне ландшафтознавство [7,13].

Суспільні перетворення, що розпочалися в Україні з 90-х років XX ст. поступово, однак неухильно, почали негативно впливати на розвиток науки загалом та її окремих галузей. Не минуло це й наук природничого циклу, зокрема ландшафтознавства. Суттєво зменшилась кількість професіоналів-ландшафтознавців (зараз їх немає навіть в окремих провідних закладах вищої освіти), а польові ландшафтознавчі дослідження швидше виняток, ніж закономірність. Ландшафтознавство, результати комплексних досліджень якого є найбільш придатними для подальшого впровадження у практику, поступово витісняли екологія, потім геоecологія і нарешті конструктивна географія. Як наслідок – ландшафтознавство занепало і не лише у географії, але й у зазначених нових науках втратило свої позиції. Екологія, геоecологія, конструктивна географія безперечно цікаві науки, однак у порівнянні з ландшафтознавством вони вузькоспеціалізовані. Передбачаємо, будуть обґрунтовані заперечення. Однак, зразу зауважимо, що поки

ландшафтознавство не стане теоретико-методологічною основою, ядром екології, геоекології, конструктивної географії та інших дотичних до ландшафтознавства наук, вони свої теоретичні і практичні завдання зможуть вирішувати лише частково. Розглянемо це на прикладі екології, яку одні вважають наукою «про ніщо» інші «про все»¹. По своїй суті екологія – це біологічна наука про взаємовідношення між живими організмами й середовищем їхнього проживання. Тобто, живі організми (біологічне різноманіття) – це прерогатива біологів, середовище їхнього проживання (ландшафтне різноманіття) – ландшафтознавців. Звідси зрозуміло, що лише у процесі їх сумісної діяльності можна реально вирішувати наявні екологічні проблеми. Це зафіксовано і у Всеєвропейській стратегії збереження ландшафтного і біотичного різноманіття. Однак екологи-біологи України на ландшафтне різноманіття уваги не звернули. Хоча й взяли за основу «Всеєвропейську стратегію» при обґрунтованні національної екомережі².

Чому? Причин багато, серед них і ландшафтознавчі. Нікого з вузькоспеціалізованих екологів-біологів не цікавило питання чи можливо в Україні розбудувати екомережу за зразком Всеєвропейської, а точніше Західноєвропейської стратегії збереження *ландшафтного* і біотичного різноманіття. Не краще у вирішенні цієї проблеми проявили себе й окремі географи: «серед головних наукових завдань формування екомережі є *розробка на єдиній методологічній основі* підходів до визначення як загальнонаціональних, так і регіональних та локальних її складових» [18, с. 7]. Виникає два питання: перше – про яке ландшафтне і біотичне *різноманіття* мовиться якщо усе «на єдиній методологічній основі»; друге – як

при такому підході можна врахувати регіональні особливості ландшафтного і біотичного різноманіття національної екомережі? На це звертаємо увагу тому, що упродовж минулих 20 років на єдиній методологічній основі, але лише з врахуванням біотичного різноманіття, підготовлена низка кандидатських і докторських дисертацій щодо регіональних екомереж таких різних за природними умовами і ландшафтною структурою регіонів як Поділля і Донбас, адміністративних областей Харківської і Тернопільської та ін.

Розробникам екомережі України варто було врахувати, що у Західній Європі впроваджувати стратегію збереження ландшафтного і біотичного різноманіття можливо тому, що там майже повсюдно домінує *культурний ландшафт* і населення щиро дбає про нього, з року в рік покращує його структуру. На такому фоні і наявністю європейських коштів, формування Всеєвропейської або Західноєвропейської екомережі є логічним наслідком. Чи можна в Україні, без відсутності культурного ландшафту вибудувати екомережу? Можна, але лише на папері. Саме цим ми зараз займаємося. Однак мине якихось 10-15 років і сучасні розробки не лише не будуть реалізовані, але й устаріють. Спочатку необхідно привести в порядок сучасні антропогенні ландшафти України, як це зробили Польща, Угорщина, Чехія, а потім вибудувати національну екомережу. Тоді й проекти будуть інші, бо буде інша стратегія збереження «ландшафтного і біотичного різноманіття». Крім цього, у регіональних проектах екомереж зовсім не враховуються антропогенні ландшафти, їх сучасний стан, а перевага надається так званій «натуралізованій» природі. Це призведе до формування навіть на папері нереальних екомереж. Сучасна екомережа в Україні, де антропогенні ландшафти займають від 85 до 92 % території, має бути сформована саме на їх основі. Тоді еко-

1. Майже таке розуміння й ландшафтознавства окремими вузькоспеціалізованими фахівцями – географами.
2. Застосування словосполучення «ландшафтне і біологічне різноманіття» не є вдалим, особливо у наукових публікаціях.

мережа матиме майбутнє. Це не означає, що від розбудови екомережі України потрібно відмовитись. Однак спочатку необхідно окультурити сучасні ландшафти України, інакше всі структурні елементи національної екомережі на загальному занедбаному ландшафтному фоні будуть знищені або не зможуть виконувати належні їм функції. Це лише один із прикладів невдалого вирішення сучасних проблем без урахування ландшафтознавчих складових. Подібних – багато. При сучасному стані ландшафтознавства в Україні та ставленні до результатів його досліджень зазнає краху ще не одна стратегія, державний план або регіональний проект. *Ландшафтознавство необхідно відродити, суттєво оновити його теоретичні засади та обґрунтувати пріоритетні напрями подальших досліджень.* Це складний процес, і *розпочинати його необхідно в освітянському просторі, де бажано чітко розмежувати, хоча й тісно взаємопов'язані між собою, але різні природничу і ландшафтну географії* [8]. У шкільній географії це буде складніше, особливо стосовно ландшафтознавства. Серед вчителів географів поки що переважають погляди на ландшафтознавство як на науку, що важко сприймається учнями. Частково це справедливо, однак лише тоді, коли ландшафтознавство вивчати як щось нецікаве і не потрібне у подальшому житті. Коли його пізнавати творчо, з позицій художнього ландшафтознавства і, переважно, в природних умовах під час захоплюючих подорожей, ландшафтознавство учні сприймають не гірше, ніж будь-яку іншу шкільну навчальну дисципліну.

У закладах вищої освіти ландшафтознавство (ландшафтну географію) формують класичне (натуральне), історичне та антропогенне ландшафтознавство. Класичне ландшафтознавство вивчає натуральні або докорінно не змінені людиною ландшафт-

ні комплекси. Особливості їх господарського освоєння та антропогенізації упродовж історії розвитку суспільства розглядає історичне ландшафтознавство. Антропогенне ландшафтознавство вивчає докорінно змінені людиною ландшафтні комплекси – антропогенні ландшафти. Класичне, історичне та антропогенне ландшафтознавство мають свої об'єкти, предмети і методи досліджень та історико-ландшафтний підхід, що об'єднує їх у досягненні прикінцевої мети.

За ступенем розвитку та складністю пізнання навколишнього середовища, рівні природничої та ландшафтної географій відрізняються між собою [8]. Якщо науки географічного рівня уже пройшли значний шлях розвитку, мають власні структурні розділи-галузі, то ландшафтознавчий рівень, за винятком класичного ландшафтознавства, знаходиться на стадії становлення і наукових пошуків. Однак, початок ХХІ дає змогу констатувати, що історичне й антропогенне ландшафтознавства поступово виходять із «тіні» класичного [7].

У зв'язку з тим, що природнича і ландшафтна географії науки взаємопов'язані і взаємно доповнюючі, у закладах вищої освіти їх варто вивчати послідовно. Наш досвід показує, що необхідно розпочинати з природничої географії. Її вивчення проводити упродовж трьох семестрів: IV семестр II курсу – фізичну географію; V семестр III курсу – історичну географію; VI семестр III курсу – антропогенну географію. Це стосується й ландшафтної географії, але на семестр пізніше: V семестр III курсу – натуральне (класичне) ландшафтознавство; VI семестр III курсу – історичне й VII семестр IV курсу – антропогенне ландшафтознавство (рис. 1).

Разом з відновленням ландшафтознавства та переорієнтацією його досліджень з натуральних на антропогенні ландшафти будуть запропоновані нові або уточнені уже на-

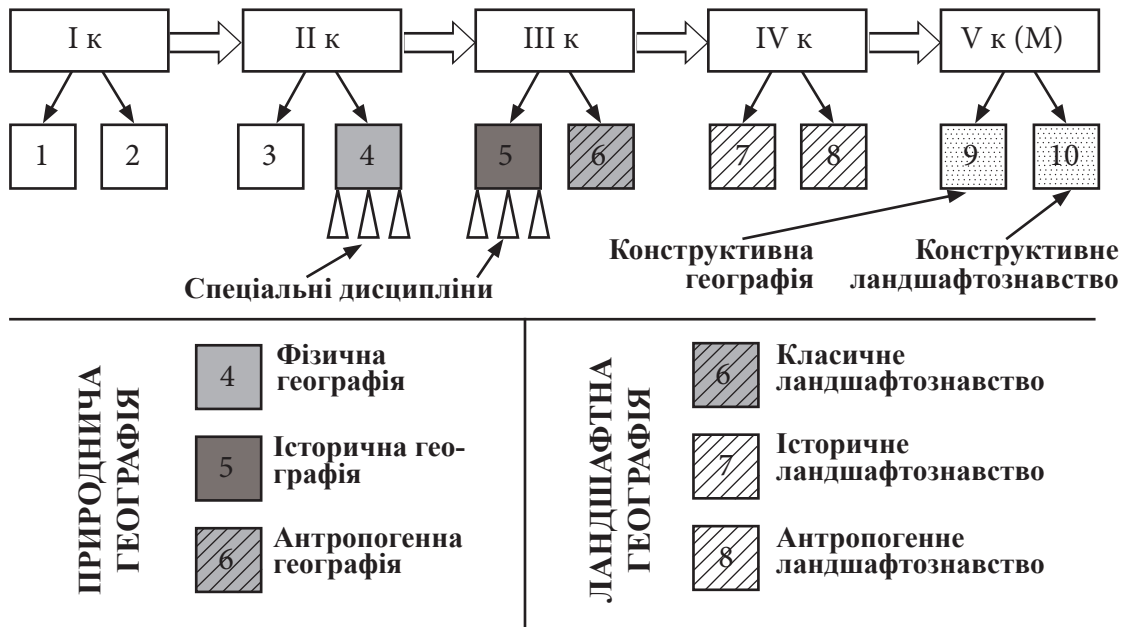

Рис. 1. Природнича і ландшафтна географії України у навчальному процесі ЗВО

явні поняття і терміни, виникне необхідність у детальному розгляді окремих спірних питань та наукових поглядів. Це об'єктивний процес, який уже спостерігається у природничих науках, зокрема й частково у ландшафтознавстві. На формування нових понять їх конкретизацію та розуміння необхідно звертати особливу увагу. Інакше можна опинитися в ситуації сучасного розуміння конструктивної географії, яку сприймають як єдину і універсальну (за І.П. Герасимовим) науку, зокрема при захисті кандидатських і докторських дисертацій. Безперечно, що це питання заслуговує на окремий розгляд. Тут зазначимо лише необгрунтоване об'єднання, а відповідно й розуміння конструктивно географічних і конструктивно ландшафтознавчих досліджень. Вони між собою взаємопов'язані, однак розмежовувати їх необхідно чітко. Основою розвитку конструктивної географії є антропогенна географія, конструктивного ландшафтознавства – антропогенне ландшафтознавство. Натуральні геокомпоненти й натуральні ландшафтні комплекси перебудовувати або конструювати немає потреби з двох причин: надто мало їх залишилось, особливо в Україні, а тому натуральну природу необхідно здебільшого заповідати; нав-

ряд чи зможемо створити щось краще за природу. Конструювати необхідно уже змінені, невдало антропогенізовані та занедбані антропогенні геокомпоненти (конструктивна географія) і ландшафтні комплекси (конструктивне ландшафтознавство). Якщо б не було антропогенізації натуральних геокомпонентів та ландшафтних комплексів і в процесі діяльності людина не створювала нових антропокомпонентів і антропогенних ландшафтних комплексів, конструктивної географії та конструктивного ландшафтознавства не було б. Звідси чітко виокремлюється об'єкти досліджень конструктивної географії і конструктивного ландшафтознавства.

Об'єктом дослідження конструктивної географії є натурально-антропогенні й антропогенні геокомпоненти, перспективні для подальшого раціонального використання.

Об'єктом дослідження конструктивного ландшафтознавства є натурально-антропогенні та антропогенні ландшафти, що потребують реконструкції для подальшого їх раціонального використання. Тобто, не всі, а лише обмежена частина антропогенних ландшафтних комплексів.

Ці та інші, на перший погляд, зрозумілі поняття чомусь на практиці використовують

не задумуючись над їх суттю, навіть окремі географи і ландшафтознавці. Варто зауважити і те, що відродження ландшафтознавства, особливо у сучасних умовах, зіткнеться з проблемою засмічення наукоподібними, беззмістовними термінами і поняттями, незрозумілим ускладненням мови наукових публікацій. Це уже спостерігається. Поява нових термінів і понять у ландшафтознавстві, своїх чи запозичених з інших наук, – процес об'єктивний. Однак безпідставне, необґрунтоване захоплення ними не прикрашає ландшафтознавство. Потрібно завжди пам'ятати, що істинна глибина прозора.

У процесі відродження та подальшого розвитку ландшафтознавства ще буде багато спірних питань. Це не недолік ландшафтознавства, а показник його росту. Ще й зараз ведуться дискусії щодо поняття «ландшафт» і єдиної думки немає. На наш погляд і не буде. Індивідуальні особливості кожного науковця не дають можливості однаково розуміти будь-що. Стосується це і різних термінів та понять у ландшафтознавстві. Прямий доказ – спроба «навести порядок» у термінології ландшафтознавства авторів «Польсько-українського та українсько-польського словника базових термінів та понять з ландшафтознавства» [17].

Відродження ландшафтознавства до рівня сучасних викликів потребує певних зусиль. При цьому класичне (натуральне) ландшафтознавство було, є і буде його основою, незважаючи на суттєве зменшення обсягу у структурі ландшафтознавчих досліджень. Однак, це не означає можливість зниження якості знань з класичного ландшафтознавства, що явно прослідковується зараз у частини молодих науковців-природників, зокрема при захисті дисертаційних досліджень. Варто пам'ятати, що основи тих чи інших знань, ніколи не втрачають значущості, яких би у подальшому модифікації вони не зазнавали.

Без якісних знань основ класичного ландшафтознавства відродження сучасних ландшафтознавчих досліджень і ландшафтознавства загалом неможливе. Теоретичні основи класичного ландшафтознавства закладені в оригінальних наукових публікаціях В.В. Докучаєва, Л.С. Берга, Г.І. Танфільєва та ін., пізніше конкретизовані М.А. Солнцевим, Ф.М. Мільковим, А.Г. Ісаченком, К.І. Геренчуком, О.М. Мариничем, І.Г. Черваньовим, П.Г. Шищенком, Г.І. Швєбсом, Г.П. Міллером; у сучасних умовах доповнені й суттєво урізноманітнені В.М. Пашенком, М.Д. Гродзинським, В.М. Петліним, Г.І. Денисюком, Ю.Г. Тютюнником та ін. Їхні праці і творчий шлях молодим науковцям-географам та ландшафтознавцям необхідно знати. Зараз удосконалення потребують теоретичні основи історичного, етнокультурного, антропогенного, конструктивного ландшафтознавств, ландшафтної екології та інших нових напрямів ландшафтознавства, які у найближчій перспективі визначатимуть його сутність. Безперечно, що при наявності коштів, вкрай необхідно відновити дослідження з геофізики і геохімії ландшафтів та меліоративного ландшафтознавства. Різноманіття напрямів ландшафтознавчих досліджень – підтвердження активності і перспектив розвитку ландшафтознавства.

Знання минулих та розробка нових теоретичних засад ландшафтознавства стануть методологічною основою для відродження й проведення широкомасштабних польових досліджень *сучасних ландшафтів* України загалом та детальніших її окремих регіонів. Для цього, не звертаючи увагу на негаразди, необхідно відновити наявні та створити низку нових географічних, а по суті ландшафтознавчих, напівстаціонарів і стаціонарів. Ідеальний варіант – стаціонар або напівстаціонар у кожній природній області. Це дало б можливість реально контролювати як ландшафтну, так і екологічну ситуації в Україні. Однак, у найближчому майбутньому, мабуть, реальніше

створення 2-3 основних та кількох (за потребами) допоміжних стаціонарів у межах однієї природно-господарської зони. Основні - захід, центр і схід зони, допоміжні – в районах найбільших антропогенних навантажень або в унікальних за природними умовами районах. Методика стаціонарних ландшафтознавчих досліджень опрацьована в Інституті географії НАН України (Димерський стаціонар), Київському (Канівський стаціонар), Львівському (Карпатський, Розтоцький стаціонари) та інших університетах. Результати ландшафтознавчих вишукувань на стаціонарах і напівстаціонарах суттєво розширяють можливості розвитку конструктивного ландшафтознавства, його зв'язки з практикою, а також реальність ландшафтного прогнозування.

Відродження сучасного ландшафтознавства потребує й нових перспективних напрямів досліджень *сучасних (натуральних, натурально-антропогенних і антропогенних) ландшафтів України*. Серед них:

- *дослідження парадинамічних і парагенетичних взаємозв'язків між ландшафтними комплексами як натуральних, так і уже виділених й часткового пізнаних класів антропогенних ландшафтів*, зокрема – селитебних і промислових, селитебних і дорожніх, сільськогосподарських й дорожніх, тафальних і селитебних та інших. Динаміка ландшафтів – один з найменш опрацьованих розділів ландшафтознавства. Ще менше публікацій з динаміки антропогенних ландшафтів;

- *пізнання процесів взаємодії ландшафтно-інженерних та ландшафтно-техногенних систем з довкіллям, особливо у просторово-часовому аспекті*. Часто упродовж життя лише одного покоління ландшафтно-інженерні системи зароджувались, активно функціонували й занепадали. Вивчення «досвіду» їх впливу на довкілля допоможе уникнути низки екологічних проблем у майбутньому;

- *дослідження вертикальної та висотної диференціації антропогенних ландшафтів і зумовлених ними динамічних процесів*. Особливо це стосується селитебних і промислових ландшафтів, де продовжує активно формуватися двоярусна (підземна і наземна) структура унікальних ландшафтних комплексів, котрі, як не дивно, мають цікаве майбутнє. Висотна диференціація гірських ландшафтів досліджена значно краще, ніж рівнинних;

- *дослідження розвитку та функціонування мікросередкових процесів у структурі антропогенних ландшафтів*. Сучасне ландшафтно- і екологічно дестабілізоване середовище характеризується аномально швидкими змінами структурної організації геокомпонентів і ландшафтних комплексів та взаємозв'язків між ними. У таких умовах активно розвиваються мікросередкові процеси – прояв нових ландшафтних, екологічних, енергетичних, речовинних та інших зв'язків, що формуються в навколишньому середовищі. Їх вивчення є перспективним. З одного боку – мікросередкові процеси розкривають причини й механізм плинних тенденцій трансформації на локальному рівні та можливу перспективу їх регіоналізації, а з іншого, враховуючи їх індикаторне значення, відкривається шлях до управління станом природного середовища і можливість попередження виникнення небажаних або агресивних процесів та явищ на ранніх стадіях їх розвитку [7,9].

- *пізнання специфіки похідних процесів в антропогенних ландшафтах*. Насамперед це стосується промислових (особливо гірничопромислових) та селитебних ландшафтів. За минулі 50-60 років активний розвиток похідних процесів спостерігається в усіх класах антропогенних ландшафтів й в усіх регіонах України. Від інших вони відрізняються тим, що у більшості випадків похідні процеси є передбачуваними. Райони їх майбутнього ро-

звитку відомі, а отже, прояв небажаних похідних процесів можна прогнозувати, що робить їх дослідження перспективними;

- *дослідження симетрії й асиметрії ландшафтів та пов'язаних з цими явищами їх розвитку.* У перспективі саме через дослідження симетрії й асиметрії ландшафтних комплексів можна буде вирішити низку проблем, пов'язаних з раціональним природокористуванням у межах височин, передгірських й гірських територій. Явищу симетрії й асиметрії в природі більше уваги приділяють математики, фізики, біологи. Географи й ландшафтознавці лише починають вивчати окремі особливості ландшафтних комплексів, що зумовлені їх симетрією й асиметрією;

- *виокремлення і дослідження унікальних та оригінальних антропогенних об'єктів і територій.* Тривалий період формування антропогенних ландшафтів, їх різноманіття й своєрідність призвели до виокремлення в структурі антропогенних ландшафтів не лише оригінальних, але й унікальних територій та об'єктів, частина з яких уже зараз є складовими національної спадщини;

- *дослідження можливостей і доказ необхідності використання ландшафтного дизайну у процесі розробки проектів розбудови, перебудови і подальшого раціонального використання сучасних, переважно антропогенних ландшафтів України.* Кожний проект реконструкції антропогенного ландшафту має завершуватися його дизайнерським оформленням, яке необхідно максимально наблизити до кращих зразків регіонального ландшафту, де буде реалізовано проект. До них відносимо й такі оригінальні антропогенні об'єкти, як геогліфи. Більшість із них, за своєю суттю, *ландшафтогліфи*. На Землі їх багато, і це справжні шедеври ландшафтного дизайну. Особливо активно ландшафтогліфи почали розбудовувати упродовж минулих двох сторіч.

В Україні їх досі мало. Детальні дослідження ландшафтогліфів розпочалися лише з другого десятиріччя XXI ст. [11], їх перспективність не викликає сумнівів.

Серед інших цікавих напрямів сучасних ландшафтознавчих досліджень – ландшафт і повсякдення, акустичні властивості [10] ландшафту і ландшафтне моделювання, ландшафт у туризмі тощо. Окремі з них дивують навіть ландшафтознавців, однак після детальнішого знайомства зацікавленість очевидно зростає. У майбутньому вони займатимуть значну частину польових ландшафтознавчих вишукувань. З'являться й нові, у відповідності із запитами, практики. До цього молодому поколінню ландшафтознавців необхідно бути готовими уже зараз. Однак при будь-яких обставинах це має бути раціональне поєднання польових ландшафтознавчих досліджень з можливостями комп'ютерних технологій.

Висновки. Відродження сучасного ландшафтознавства потребує загального визнання трьох взаємопов'язаних між собою його складових: класичного (натурального), історичного і антропогенного ландшафтознавств. Це рівнозначні структури, хоча натуральне ландшафтознавство й залишається основою сучасного ландшафтознавства. Об'єктом дослідження сучасного ландшафтознавства є природні – натуральні, натурально-антропогенні й антропогенні ландшафти. Дослідження сучасних ландшафтів потребує глибокої підготовки фахівців-ландшафтознавців. Це зумовлено складними процесами розвитку сучасних ландшафтів під впливом природних і суспільних чинників від натурального до антропогенного стану. Початкові знання з ландшафтознавства необхідно здобувати під час вивчення географії у школі. У закладах вищої освіти суттєво реформувати програму підготовки фахівців географів і ландшафтознавців та удосконалити систему захисту

дисертаційних досліджень. Запропонована у цій статті система вивчення природничої географії (замість фізичної) і сучасного ландшафтознавства успішно проходить апробацію на кафедрі географії природничо-географічного факультету Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського.

Сучасне і майбутнє відродження ландшафтознавства в Україні можливе у процесі поступової активізації досліджень усіх ландшафтознавчих напрямів: частково забутих (геофізика ландшафтів, геохімія ландшафтів, меліоративне ландшафтознавство), функціонуючих (антропогенне, історичне, конструктивне ландшафтознавства, ландшафтна екологія) та поки що незвичних досліджень стосовно акустичних властивостей ландшафтів, їх симетрії й асиметрії, художнього ландшафтознавства, ландшафтного повсякдення тощо. Кожний із зазначених напрямів матиме свої пріоритети в ландшафтознавчих дослідженнях. Так, у розвитку антропогенного і конструктивного ландшафтознавств доцільними і прогресивними будуть дослідження парадинамічних і парагенетичних взаємозв'язків між різнотипними ландшафтними комплексами, особливо, що стосуються взаємодії ландшафтно-технічних систем з навколишнім середовищем у просторово-часовому аспекті; пізнання зародження та функціонування мікро-, мезо- і макроосередкових процесів у сучасних ландшафтах, їх індикаторне і конструктивне значення тощо.

Результати досліджень відродженого ландшафтознавства дадуть можливість реалізувати й раціональніше планувати та обґрунтувати перспективи розбудови ландшафтів майбутньої України. Однак, при цьому необхідно пам'ятати, що повна заміна натуральної природи антропогенною, натуральних ландшафтів – антропогенними не лише не забезпечить збалансованого розвитку будь-якого регіону чи України загалом, але й значно

прискорить їх руйнацію. Ландшафт – обличчя країни. З ним упродовж сторіч передаються матеріальні й духовні багатства українського народу. У першій половині ХХІ ст. час формувати *культурний національний ландшафт*.

Бібліографічні посилання

1. Grodzynski M.D. (1993) Fundamentals of landscape ecology: a textbook. Kyiv. Lybid.1993. 224 p. [In Ukrainian]. [Гродзинський М.Д. Основи ландшафтної екології: підручник. Київ. Либідь.1993. 224 с.]
2. Grodzynski M.D. (2005) Landscape knowledge: place and space. Kyiv. Published by Taras Shevchenko National University. 2005.Т.1. 503 p. [In Ukrainian]. [Гродзинський М.Д. Пізнання ландшафту: місце і простір. Київ. Вид-во КНУ імені Тараса Шевченка. 2005.Т.1. 503 с.]
3. Gudzevych A.V. (2012) Spatio-temporal organization of modern landscapes: theory and practice: monograph. Vinnitsa. Windruck. 2012. 434 p. [In Ukrainian]. [Гудзевич А.В. Просторово-часова організація сучасних ландшафтів: теорія і практика: монографія. Вінниця. ВІНДРУК.2012.434 с.]
4. Denysyk G.I. (1998) Anthropogenic landscapes of the Right Bank of Ukraine. Vinnitsa. Arbat. 1998. 292 p. [In Ukrainian]. [Денисик Г.І. Антропогенні ландшафти Правобережної України. Вінниця. Арбат. 1998.292 с.]
5. Denysyk G.I. (2008) Anthropogenic landscape science in Ukraine: prospects for development. Geography in the information society. Kyiv. VGL «Horizons». 2008. Т.ІІ. Р.34-36. [In Ukrainian]. [Денисик Г.І. Антропогенне ландшафтознавство в Україні: перспективи розвитку. Географія в інформаційному суспільстві. Київ. ВГЛ «Обрії». 2008. Т.ІІ. С.34-36.]
6. Denysyk G.I. (2012) To the problem of building a national ecological network. Man, and the environment. Problems of neo-ecology. 2013. № 3-4. С. 11-12. [In Ukrainian]. [Денисик Г.І. До проблеми розбудови національної екомережі. Людина і довкілля. Проблеми неоекології.2013. № 3-4.С.11-12.]
7. Denysyk G.I. (2013) Anthropogenic landscape science in the first half of the XXI century. Science notes of the Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: Geography.

2013. Issue 25. P.7-12. [In Ukrainian]. [Денисик Г.І. Антропогенне ландшафтознавство у першій половині ХХІ століття. Наук. записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. 2013. Вип. 25. С.7-12.]
8. Denysuk G.I., Chyzh O.P. (2016) Natural geography of Ukraine. Scientific notes of the Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: Geography. 2016. Issue 28. №3-4. 199 p. [In Ukrainian]. [Денисик Г.І., Чиж О.П. Природнича географія України. Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. 2016. Вип. 28. №3-4. 199 с.]
9. Dmytruk O.Yu., Denysuk B.G. (2019) Recreational centers and geocotones of the Middle Pobuzhia: monograph. Vinnytsia. LLC «TVRORI». 2019. 204 p. [Дмитрук О.Ю., Денисик Б.Г. Рекреаційні осередки та геоекотони Середнього Побужжя: монографія. Вінниця. ТОВ «ТВРОРИ». 2019. 204 с.]
10. Kanskyi V.S, Kanska V.V. (2016) Sound landscape: concepts and approaches to classification. Scientific notes of the Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University. Series: Geography. 2016. Issue 28. № 3-4. 199 p. [In Ukrainian]. [Канський В.С., Канська В.В. Звуковий ландшафт: поняття та підходи до класифікації. Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. 2016. Вип. 28. № 3-4. 199 с.]
11. Kanskyi V.S, Kanska V.V. (2016) Geoglyphs: the essence of the concept and basic principles of classification: Ukrainian geography: modern challenges. Kyiv. Print-Service. 2016. Т1. p. 235. [In Ukrainian]. [Канський В.С., Канська В.В. Геогліфи: суть поняття та основні принципи класифікації: Українська географія: сучасні виклики. Київ.Прінт-Сервіс.2016. Т1.с. 235.]
12. Marinich O.M., Pashchenko V.M., Shyshchenko P.G. (1985) Landscapes and physical-geographical zoning (from the series «Nature of the Ukrainian SSR»). Kiev. Science. opinion. 1985. 224 p. [In Russian]. [Маринич О.М., Пащенко В.М., Шищенко П.Г. Ландшафты и физико-географическое районирование (из серии «Природа Украинской ССР»). Киев. Наук. думка. 1985. 224 с.]
13. Mikheli S.V. (2014) Ukrainian landscape science: origins, formation, current state. Kyiv. Published by National Pedagogical Dragomanov University 2014. 416 p. [In Ukrainian]. [Міхелі С.В. Українське ландшафтознавство: витоки, становлення, сучасний стан. Київ. Вид-во КНПУ імені М.П. Драгоманова. 2014. 416 с.]
14. Pashchenko V.M. (1993) Theoretical problems of landscape science. Kiev. Naukova Dumka. 1993. 280 p. [In Russian]. [Пащенко В.М. Теоретические проблемы ландшафтоведения. Киев. Наук. думка. 1993. 280 с.]
15. Petlin V.M. (2006) Concepts of modern landscape science. Lviv. Ivan Franko Lviv National University Publishing Center. 2006. 351 p. [In Ukrainian]. [Петлін В.М. Концепції сучасного ландшафтознавства. Львів. Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 2006. 351 с.]
16. Petlin V.M. (2006) Constructive landscape science. Lviv. Ivan Franko Lviv National University Publishing Center. 2006. 357 p. [In Ukrainian]. [Петлін В.М. Конструктивне ландшафтознавство. Львів. Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка. 2006. 357 с.]
17. Rikhling A., Andreychuk V., Rudenko L., Chekhniy V. (2015) Polish-Ukrainian and Ukrainian-Polish dictionary of basic terms and concepts in landscape science. Biala Podlaska. Kyiv. 2015. 106 p. [In Ukrainian]. [Ріхлінг А., Андрейчук В., Руденко Л., Чехній В. Польсько-український та українсько-польський словник базових термінів та понять з ландшафтознавства. Бяла Подляска – Київ. 2015. 106 с.]